

Osmanlı Dönemi Modernleşme Hareketlerinin Dini ve Felsefi Yorumu

Hüseyin Vehbi İmamoğlu*

Öz

Osmanlı dönemi modernleşmesi, Batı medeniyetinin etkisiyle şekillenen dini ve felsefi boyutlarıyla derin bir dönüşüm sürecidir. Tanzimat ve Islahat Fermanları, dini hukuku sınırlandırarak seküler bir devlet yapısının temellerini atmış ve İslam'ın toplumsal rolünü yeniden tanımlamıştır. Bu reformlar, İslam'ın modernleşme ile bağdaştırılması çabalarını beraberinde getirmiştir. Reformist İslam düşünürleri, Batı'nın bilimsel ve teknolojik ilerlemelerinin İslam'ın temel değerleriyle uyumlu olduğunu savunmuş; dinin modernleşme sürecinde bir engel değil, bir kaynak olabileceğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, Osmanlı modernleşmesi, Batı düşüncesinin etkisiyle sekülerleşme hareketlerini hızlandırmıştır. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, pozitivism ve materyalizm gibi fikirlerle modernleşmeyi laik bir çerçevede ele almıştır. Bu dönemde, dini otorite, yerini yeni bürokratik elitlere bırakmış ve ulema sınıfı toplumsal etkisini büyük ölçüde yitirmiştir. Ancak, modernleşme hareketleri, muhafazakâr kesimlerin tepkisini çekmiş ve geleneksel İslam uleması modernleşmeyi Batı'nın değerlerini dayatan bir girişim olarak değerlendirmiştir. Osmanlı modernleşmesi, bu gerilimlere rağmen Cumhuriyet dönemi reformlarına teorik bir zemin hazırlamış ve modern Türkiye'nin kimlik inşasında kritik bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Modernleşmesi, Din, Hukuk, Felsefe, Sekülerleşme

Submitted/Geliş : 06.11.2024

Accepted/Kabul : 15.12.2024

<http://dx.doi.org/10.53723/cosohis.52>

Araştırma Makalesi/Research Paper

* ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7182-4627>; Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler, Sinop Programı,

hvimamoglu@sinop.edu.tr

The Religious and Philosophical Interpretation of Modernization Movements in the Ottoman Period

Abstract

Ottoman modernization is a profound transformation process shaped by the religious and philosophical dimensions influenced by Western civilization. The Tanzimat and Islahat Edicts laid the foundations for a secular state structure by limiting religious law and redefining the societal role of Islam. These reforms brought efforts to reconcile Islam with modernization. Reformist Islamic thinkers argued that the scientific and technological advancements of the West were compatible with the fundamental values of Islam and proposed that religion could be a resource, not an obstacle, in the modernization process. Nevertheless, Ottoman modernization accelerated secularization movements under the influence of Western thought. The Young Turks and the Committee of Union and Progress approached modernization within a secular framework through ideas like positivism and materialism. During this period, new bureaucratic elites replaced religious authority, and the ulema class largely lost its social influence. However, modernization movements drew reactions from conservative circles, with traditional Islamic scholars viewing modernization as an attempt to impose Western values. Despite these tensions, Ottoman modernization laid a theoretical groundwork for the reforms of the Republican era and played a critical role in shaping the identity of modern Turkey.

Keywords: Ottoman Modernization, Religion, Law, Philosophy, Secularization

Giriş

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılın sonlarından itibaren modernleşme girişimlerine yönelerek tarihsel, siyasal ve kültürel bir dönüşüm sürecine girmiştir. Avrupa merkezli modernleşme süreci, Batı medeniyetinin siyasal, bilimsel ve teknolojik üstünlüğünü artırdığı bir dönemde Osmanlı'yı derinden etkilemiştir. Bu etki, özellikle III. Selim'in Nizam-ı Cedid reformlarıyla askeri alanda başlamış; sonrasında Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi kapsamlı düzenlemelerle idari, hukuki ve toplumsal boyutlarda derinleşmiştir. Ancak Osmanlı modernleşmesi yalnızca siyasal ve teknik bir dönüşüm değil, aynı zamanda dini ve felsefi bir sorgulama ve yeniden yapılanma hareketidir (Berkes, 2016, s. 35).

Modernleşme süreci, Osmanlı toplumunda köklü değişimlere yol açarken, İslam'ın toplumsal ve siyasal alandaki rolü de sorgulanmış ve yeniden yorumlanmıştır. Tanzimat döneminden itibaren, sekülerleşme ve laikleşme eğilimleri Osmanlı düşünce dünyasını etkilerken, İslam modernizmi adı verilen yeni bir akım ortaya çıkmıştır. İslam modernizmi, Batı'dan gelen modernleşme fikirlerini İslam'ın temel değerleriyle uyumlu hale getirmeye çalışan bir entelektüel çabadır (Mardin, 2008, s. 57). Öte yandan bu dönüşümler, dini otoriteyi temsil eden ulema sınıfı ile modernleşmeyi savunan bürokrasi arasında gerilimlere neden olmuştur. Bu bağlamda Osmanlı modernleşmesi, Batı ile İslam arasında bir uyum arayışının ve bu arayışın beraberinde getirdiği çatışmaların bir yansımasıdır.

Modernleşmenin felsefi boyutunda ise, Batı'dan alınan pozitivism, materyalizm ve akılcılık gibi akımlar etkili olmuştur. Özellikle Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin savunduğu pozitivism, Osmanlı entelektüel çevresinde modernleşmenin seküler bir çerçevede gerçekleşmesi gerektiği fikrini güçlendirmiştir (Davison, 1990, s. 76). Bu açıdan Osmanlı modernleşmesi, dini ve felsefi bakımdan iki temel soruyla karşı karşıya kalmıştır:

1-İslam, modernleşmenin önünde bir engel midir; yoksa modernleşmenin bir parçası olarak yeniden yorumlanabilir mi?

2-Batı'dan alınan fikirler, Osmanlı toplumunun dini ve kültürel yapısıyla nasıl uyumlu hale getirilebilir?

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı modernleşmesinin dini ve felsefi boyutlarını tarihsel ve teorik bir çerçevede incelemektir. Araştırma, Tanzimat dönemi reformlarından Cumhuriyet'in ilanına kadar uzanan süreçte, İslam'ın toplumsal rolünü, sekülerleşme eğilimlerini ve Batı düşüncesinin etkilerini ele almaktadır. Sonuç olarak, Osmanlı modernleşmesinin çok katmanlı bir süreç olduğu ve yalnızca Batılılaşma olarak okunamayacağı savunulmaktadır.

1.Osmanlı Modernleşmesinin Dini Temelleri

Osmanlı modernleşmesi, 19. yüzyılda Batı'dan esinlenen reform hareketleriyle ivme kazanmış; Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) gibi metinlerle hukuki ve idari düzenlemeler kurumsallaştırılmıştır. Bu reformlar, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemeyi amaçlayan modernleşme çabalarının dini ve felsefi boyutlarını da içerir. Özellikle Tanzimat Fermanı, geleneksel İslam anlayışı ile modernleşme arasında bir köprü oluşturma çabası olarak değerlendirilebilir (Berkes, 2016, s. 45).

1.1.İslam ve Modernleşme Arasında Bir Köprü: Tanzimat Reformları

Tanzimat Fermanının ilanı, Osmanlı'nın Batı karşısında artan askeri ve ekonomik zayıflığına yanıt olarak geliştirilmiş bir stratejiydi. Bu dönemde geleneksel şeriat hukuku, Batı'dan ithal edilen seküler normlarla desteklenmiş ve bireylerin hak ve özgürlüklerine vurgu yapan bir düzen ortaya konulmuştur (Mardin, 2008, s. 58). Ancak bu düzenlemeler, dinin kamusal alandaki rolünü sınırlandırmak yerine İslam'ı modern bir çerçevede yeniden yorumlama çabalarını yansıtmaktadır. Örneğin, Tanzimat Fermanında yer alan "herkesin dinine bakılmaksızın eşit haklara sahip olduğu" hükmü, İslam'ın eşitlikçi ruhunun modern normlarla uyumlu olduğuna dair bir çaba olarak görülebilir. Aynı zamanda gayrimüslimlerin devlet kurumlarında görev alabilmesi gibi yenilikler, dini ve hukuki alanlarda sekülerleşme eğilimlerini güçlendirmiştir (Davison, 1990, s. 80).

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda hızlı bir çözülme sürecine girerken, Tanzimat Reformları, devletin siyasi ve ekonomik varlığını korumak amacıyla planlanan kapsamlı bir modernleşme programının ilk adımları olarak tarihe geçmiştir. Bu reformların arka planı, hem iç hem de dış dinamiklerin şekillendirdiği çok katmanlı bir süreci yansıtır. Reformların temel nedenleri arasında askeri yenilgiler, mali krizler ve Batı'dan gelen baskılar yer alırken; aynı zamanda Osmanlı yönetici elitinin içsel yenilik arayışları da bu sürecin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Lewis, 2002, s. 150).

Askeri ve Siyasi Yenilgilerin Etkisi

18. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti, Batı karşısında ardı ardına yenilgiler almıştır. Özellikle 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin uluslararası alandaki güç kaybının simgesi haline gelmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde, Napolyon Savaşları sonrası Avrupa'daki siyasi dengelerin Osmanlı'ya doğrudan etkisi olmuştur. Osmanlı yönetimi, askeri teknolojideki geri kalmışlığı aşmak ve Batı tipi bir ordu düzenine geçmek amacıyla reformlara yönelmiştir (İmamoğlu, 2018, s. 16). Bu bağlamda III. Selim'in Nizam-ı Cedid hareketi, Tanzimat Reformları için bir öncül olarak değerlendirilebilir (Somel, 2021, s. 75).

Askeri başarısızlıkların yarattığı kriz, Osmanlı'nın yalnızca ordusunu değil, aynı zamanda idari ve mali sistemini de yeniden düzenleme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. II. Mahmud döneminde başlayan modernleşme çabaları, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması (1826) ve Batı'dan danışmanların getirilmesi gibi uygulamalarla Tanzimat Fermanı'nın altyapısını hazırlamıştır (İmamoğlu, 2021, s. 56).

Batı'nın Baskısı ve Diplomatik Zorunluluklar

Tanzimat Reformlarının bir diğer önemli nedeni, Batı'nın Osmanlı üzerindeki baskılarıdır. Avrupalı devletler, Osmanlı'daki gayrimüslim tebaanın haklarını iyileştirme taleplerini sık sık dile getirmiştir. 19. yüzyılda başlayan bu dış müdahaleler, özellikle İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Osmanlı'ya yönelik politikalarıyla şekillenmiştir. Tanzimat Fermanı, büyük ölçüde Batı'nın bu taleplerine yanıt verme amacı taşır ve bu durum, reformların sadece iç dinamiklerden kaynaklanmadığını göstermektedir (Quataert, 2005, s. 84).

1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ve Osmanlı'nın uluslararası alanda daha fazla destek arayışıyla doğrudan ilişkilidir. Osmanlı Devleti, Batı'nın desteğini kazanmak için reform programlarını açıkça duyurmak zorunda kalmıştır. Reformların ilanı, Osmanlı'nın Batı nezdinde bir "medenileşme çabası" olarak algılanmış ve devletin uluslararası meşruiyetini yeniden kazanma girişimlerinin bir parçası olmuştur (Hanioglu, 2008, s. 203).

Tanzimat Reformları, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış baskılar karşısında bir yenilik hareketi olarak şekillenmiştir. Batı'nın, Osmanlı'daki gayrimüslim nüfusun haklarını iyileştirme yönündeki talepleri, Osmanlı'yı reform yapmaya zorlamıştır. Bu talepler, Osmanlı yönetimini dışarıdan gelen baskılarla karşı karşıya bırakmış ve Batı'nın etki alanında kalabilmek için reformlara başvurulmasına neden olmuştur. 19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı gibi iç sorunlarla mücadele ettiği bir dönemde, Batı'nın desteğini kazanma çabası artmıştır.

Tanzimat Fermanı, bu dış baskılara karşı Osmanlı'nın bir tür yanıtı olarak da kabul edilebilir. Bu durum, Tanzimat hareketlerinin Osmanlı'yı modernleşme yolunda Batı'ya daha yakın bir hale getirmeyi hedeflediğini gösterir. Ayrıca bu reformlar sayesinde Osmanlı, Batı'nın gözünde bir medeniyet ve uygarlık yolunda ilerleyen bir devlet olarak kabul edilmeyi ummuştur. Bu düşünce sadece iç yapıyı güçlendirme olmayıp dış dünyada prestij kazanma çabasını da ifade etmektedir.

Reform Çabaları ve Tanzimatın İdeolojik Temelleri

Osmanlı yöneticileri, Tanzimat Reformlarını yalnızca Batı'nın baskıları nedeniyle değil, imparatorluğun kendi iç dinamiklerini düzenlemek için de gerekli görmüştür. II. Mahmud döneminde başlayan merkezileşme politikaları, Tanzimat döneminde zirveye ulaşmıştır. Vergi toplama yöntemlerinin modernleştirilmesi, eyaletlerin idari özerkliklerinin sınırlandırılması ve bir devlet vatandaşlığı anlayışının geliştirilmesi gibi uygulamalar, Tanzimat Fermanı'nın temel ideolojik çerçevesini oluşturmuştur (Zürcher, 2017, s. 96).

Reformların arkasındaki entelektüel motivasyon, Osmanlı yöneticilerinin Batı'dan etkilenmiş yeni bir hukuk ve yönetim anlayışını benimsemeye başlamış olmalarından kaynaklanır. Tanzimat Fermanı, Osmanlı yönetiminin, hukukun üstünlüğü, bireysel haklar ve mülkiyet güvenliği gibi modern kavramlara geçiş yapma çabalarının somut bir göstergesidir.

II. Mahmud döneminde temelleri atılan merkezileşme politikaları, Tanzimat döneminde daha kapsamlı bir şekilde uygulanmış ve devlet yönetiminde köklü değişiklikler hedeflenmiştir. Bu süreçte vergi toplama sisteminin modernleşmesi, eyaletlerdeki yerel yönetimlerin özerkliklerinin sınırlandırılması ve vatandaşlık kavramının oluşturulması gibi adımlar, Tanzimatın temel fikirlerini oluşturmuştur.

Bu anlamda reformların entelektüel dayanağı, Osmanlı yöneticilerinin Batı'dan esinlenerek yeni bir hukuk ve yönetim anlayışına yönelmelerinden kaynaklanmaktadır. Tanzimat Fermanı, birey haklarının korunması, mülkiyetin güvence altına alınması ve hukukun üstünlüğü gibi modern prensiplerin Osmanlı'da uygulanması için bir dönüm noktası olmuştur. Nihayetinde ferman, geleneksel yönetim anlayışından uzaklaşarak daha merkezi, eşitlikçi ve hukuki temellere dayalı bir düzen kurma girişiminin bir yansımasıdır.

1.2. Din ve Hukuk Sisteminin Uyumu

Tanzimat reformları, İslam hukukunun toplumsal düzen üzerindeki merkezi rolünü tamamen ortadan kaldırmayı hedeflememekle beraber, onu modern bir hukuk düzeniyle uyumlu hale getirmeyi amaç edinmiştir. Şer'i yasaların uygulama alanı daraltılırken, Batı'dan ithal edilen medeni ve ticaret hukuku gibi yeni düzenlemeler devreye sokulmuştur (Findley, 1989, s. 108). Bu süreçte, ulemanın otoritesinin sınırlandırılması, dini hukukun modernleşme ile bağdaştırılmasını kolaylaştırmıştır.

Osmanlı modernleşme hareketlerinin en dikkat çeken yönlerinden biri de, dinin hukuk sistemindeki merkezi rolünün modernleşme sürecinde yeniden tanımlanmasıdır. Geleneksel Osmanlı hukuku, büyük ölçüde şer'i yasalara dayanıyordu ve ulema sınıfı bu sistemin en önemli temsilcisi konumundaydı. Ancak 19. yüzyıl reformları, hukuk sisteminde Batılı modellerin benimsenmesiyle şeriat hukukunun etkisini sınırlamış; din ve modern hukuk arasında bir denge kurma çabasını gündeme getirmiştir (Ahmad, 1993, s. 114). Bu süreç, Osmanlı'nın iç dinamikleri ve Batı'dan gelen baskılarla şekillenmiştir.

Geleneksel Hukukun Temel Yapısı ve İlk Modernleşme Adımları

Osmanlı'da hukuk sistemi, büyük ölçüde İslam hukuku ile örfi hukukun bileşiminden oluşmaktaydı. Şer'i hukuk, medeni hukuk, aile hukuku ve ceza hukuku gibi alanlarda temel normları sağlarken; örfi hukuk ise, devletin idari ve mali işleyişini düzenleyen kurallar bütünüydü. Ulema sınıfı, şer'i hukukun uygulanmasından sorumlu olmasının yanı sıra kadılar aracılığıyla mahkemelerin yürütülmesini sağlamaktaydı (Hanioglu, 2008, s. 120).

19. yüzyıl modernleşme reformları, bu sistemin sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Tanzimat döneminde getirilen yenilikler, şer'i yasaların toplumsal yaşam üzerindeki etkisini sınırlandırmayı ve Batı'dan ithal edilen normlarla uyumlu bir hukuki yapı oluşturmayı amaçlamıştır. Örneğin, 1840 yılında çıkarılan Ceza Kanunnamesi ve 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, örfi hukuku şer'i hukuktan daha baskın hale getiren ilk modern düzenlemeler arasında yer almıştır (Karpata, 2001, s. 126).

Tanzimat reformları Osmanlı hukuk sisteminde köklü değişimlerin başlangıcını temsil etmiştir. Geleneksel şer'i hukukun toplumsal ve hukuki etkisi sınırlandırılarak, Batı'dan ithal edilen normlarla uyumlu bir yapıya geçiş hedeflenmiştir. Bu süreçte, örfi hukukun rolü güçlendirilmiş ve modernleşme çabaları doğrultusunda yeni kanunlar yürürlüğe konulmuştur. 1840 Ceza Kanunnamesi ve 1858 Arazi Kanunnamesi gibi düzenlemeler, Osmanlı'nın hukuki dönüşümünü ve merkeziyetçi bir yönetim anlayışını pekiştirme çabalarını yansıtmaktadır.

Karma Hukuk Sisteminin Doğuşu

Tanzimat reformlarıyla birlikte şer'i hukuk, medeni hukuk gibi daha dar bir alana sıkıştırılmış ve modern hukuk sisteminin bir parçası haline getirilmiştir. Batı'dan ithal edilen kanunlar, karma hukuk sisteminin doğuşunu hızlandırmıştır. Özellikle 1868'de kurulan Nizamiye Mahkemeleri, bu sürecin en somut göstergesidir. Nizamiye Mahkemeleri, Şer'iyye Mahkemelerinden bağımsız olarak çalışıyor ve Batı'nın hukuk normlarına uygun düzenlemeler yapıyordu (Somel, 2001, s. 87).

Bu mahkemelerin kurulması, hukukun sekülerleşme yolunda önemli bir adım olduğunu göstermektedir. Ancak Şer'iyye Mahkemeleri tamamen ortadan kaldırılmamış; medeni hukuk, aile hukuku ve miras hukuku gibi alanlarda varlığını sürdürmüştür. Böylece, Osmanlı hukuk sistemi din ile modernleşme arasında bir denge kurmayı hedeflemiştir (Cleveland & Bunton, 2016, s. 193).

Tanzimat reformlarıyla Osmanlı hukuk sistemi, dinî temellerden uzaklaşarak sekülerleşme yolunda önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Batı'dan alınan hukuk normlarının benimsenmesiyle karma bir sistem oluşturulmuş, Nizamiye Mahkemeleri gibi kurumlar bu değişimin somut

yansımaları olmuştur. Böylece, Osmanlı hukuku hem modernleşme hem de geleneksel yapıyı koruma çabalarını bir arada yürütmüştür. Tanzimat dönemi, hukukun sekülerleşmesi ve merkezîyetçiliğin artması bağlamında, Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde önemli bir kilometre taşı olarak değerlendirilmiştir.

Reformların Ulema Üzerindeki Etkileri

Hukuk sisteminde gerçekleşen bu dönüşüm, ulema sınıfının otoritesini ciddi ölçüde zayıflatmıştır. Şer'iyeye Mahkemelerinin yetki alanının daraltılması ve yeni hukuk kurumlarının ortaya çıkması, ulemanın devlet içindeki merkezi rolünü sorgulanır hale getirmiştir. Bu durum, geleneksel ulema sınıfı ile modernleşme yanlısı bürokratlar arasında bir gerilim yaratmıştır. Özellikle Nizamiye Mahkemelerinin Batı hukuk sisteminden alınan normlara dayalı olarak çalışması, ulema tarafından "İslam'ın temel değerlerine aykırı" olarak değerlendirilmiştir (Zilfi, 2010, s. 202). Bununla birlikte modernleşmeci elit, hukukun üstünlüğü, bireysel haklar ve mülkiyet güvenliği gibi modern kavramların Osmanlı toplumunda yerleşmesi gerektiğini savunmuştur. Bu durum da dinin toplumsal düzen üzerindeki etkisinin sınırlandırılması yönünde bir eğilim yaratmıştır.

Tanzimat dönemindeki hukuk reformları, yalnızca hukuki sistemde bir dönüşüm yaratmakla kalmamıştır. Bunun dışında Osmanlı toplumunda sosyo-politik bir kırılmaya da neden olmuştur. Şer'iyeye Mahkemelerinin yetki alanının daraltılması ve Batı normlarına dayalı Nizamiye Mahkemelerinin kurulması, ulemanın otoritesini zayıflatarak, geleneksel dinî sınıf ile modernleşme yanlısı bürokratlar arasında belirgin bir gerilim oluşturmuştur. Ulema, bu reformları İslam'ın temel değerlerine bir tehdit olarak görmüş ve değişime karşı direnç göstermiştir. Ancak modernleşmeci elitler, bu dönüşümün Osmanlı Devleti'nin hem iç hem de dış tehditlere karşı güçlenmesi için zorunlu olduğuna inanmıştır.

Bu süreç, hukuk sisteminin sekülerleşmesiyle birlikte dinin kamu hayatındaki etkisinin kademeli olarak azaltılması sonucunu doğurmuştur. Özellikle bireysel haklar, mülkiyetin korunması ve hukukun üstünlüğü gibi modern kavramların Osmanlı toplumunda benimsenmesi, geleneksel düzenle modernleşme arasında yeni bir denge arayışını beraberinde getirmiştir. Modernleşmeci reformlar, devletin merkezîyetçi yapısını güçlendirmiş ve hukuku, toplumsal düzenin temeli olarak yeniden tanımlamıştır. Ancak bu değişim, hukuk reformuyla birlikte Osmanlı toplumunda kimlik, otorite ve modernleşme arasındaki ilişkiyi yeniden şekillendiren bir dönüşüm sürecinin parçası olmuştur. Bu bağlamda, Tanzimat reformları Osmanlı tarihindeki en kapsamlı dönüşümlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

Din ve Hukuk Arasındaki Uyum Çabaları

Osmanlı reformları, din ve hukukun uyumlu bir şekilde var olabileceği bir düzen arayışını da içermektedir. Özellikle medeni hukuk alanında, İslam'ın temel değerleriyle Batı hukukunun normlarının birleştirilmesi çabaları dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, İslam modernizminin liderlerinden Said Halim Paşa, İslam'ın özünde bir medeniyet projesi sunduğunu ve modern hukukun bu değerlerle çelişmediğini savunmuştur (Somel, 2001, s. 95).

Osmanlı reform süreci, sekülerleşme ve modernleşme çabasının yanı sıra din ve hukukun bir arada var olabileceği bir sistem inşa etme çabasıyla da şekillenmiştir. Medeni hukuk alanında yapılan düzenlemeler, İslam'ın temel prensipleriyle Batı'dan alınan hukuk normlarını bir araya getirme arayışını yansıtmaktadır. Bu yaklaşım, Osmanlı reformcularının, modernleşmenin yalnızca Batı'yı taklit etmek değil, aynı zamanda geleneksel değerleri modern bir bağlamda yorumlamak olduğuna inandığını göstermektedir.

Bu anlamda, İslam modernizmi düşüncesi öne çıkmış ve Said Halim Paşa gibi isimler, İslam'ın bir medeniyet projesi sunduğunu savunarak reformlara teorik bir dayanak sağlamışlardır. Said Halim Paşa, İslam'ın ahlaki ve sosyal değerlerinin, modern hukukun bireysel haklar, adalet ve eşitlik gibi ilkeleriyle uyumlu olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, İslam, hem toplumsal düzeni

sağlayan hem de bireysel hakları koruyan esnek bir yapıya sahiptir. Bu fikirler, Tanzimat dönemi reformlarının İslam dünyasının kendi modernleşme anlayışıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Böylece, Osmanlı reformları bir sentez çabası olarak değerlendirilebilir ve din ile modern hukukun uyumlu bir şekilde var olabileceği bir düzen arayışının ürünüdür.

1.3.Reformların Toplumsal Yansımaları

Tanzimat reformları, Osmanlı toplumunda iki yönlü etki yaratmıştır. Bir yandan reformlar gayrimüslim topluluklar arasında hoşnutluk yaratmış; diğer yandan, özellikle muhafazakâr kesim nezdinde dini değerlere zarar verdiği gerekçesiyle yoğun eleştirilere yol açmıştır (Karpat, 2001, s. 92). Örneğin ulema sınıfı, Tanzimat reformlarının İslam'ın hukuki ve toplumsal otoritesini zayıflattığını savunarak reform hareketlerini şiddetle eleştirmiştir (Göle, 1991, s. 88).

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen Tanzimat reformları, yalnızca idari, mali ve hukuki alanlarda değil, toplumsal düzeyde de önemli değişikliklere yol açmıştır. Bu reformlar, Osmanlı toplumunun farklı kesimlerinde çeşitli etkiler yaratmış; din, sınıf ve kimlik gibi toplumsal unsurlar üzerinde derin izler bırakmıştır. Reformların toplumsal yansımaları, modernleşme çabalarının içerdiği yeniliklerle geleneksel yapılar arasındaki gerilimleri açığa çıkarmıştır. Özellikle Tanzimat Fermanı'nın eşitlik, hak ve özgürlük ilkelerini vurgulaması, toplumun farklı kesimlerinde çeşitli tepkilere yol açmıştır (Mardin, 2000, s. 67).

Toplumsal Eşitlik ve Gayrimüslim Tebaa

Tanzimat reformlarının en belirgin etkilerinden biri, gayrimüslim tebaanın hukuki ve toplumsal konumunda gözle görülür değişiklikler yaratmasıdır. Reformların eşitlik vurgusu, gayrimüslimlerin devletin çeşitli kademelerinde görev almasına ve eğitim gibi alanlarda daha fazla hak elde etmesine olanak sağlamıştır. Özellikle Islahat Fermanı (1856), gayrimüslim tebaanın kamu hizmetlerine katılımını artırmayı ve vergi yükünü eşitlemeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte bu düzenlemeler, Müslüman tebaa arasında bir hoşnutsuzluğa neden olmuş; gayrimüslimlere sağlanan ayrıcalıkların toplumda bir dengesizlik yarattığı düşüncesi yayılmıştır (Karal, 1988, s. 140).

Diğer yandan, gayrimüslim topluluklar da reformlara şüpheyle yaklaşmıştır. Reformların Batı'nın baskıları altında gerçekleştiği yönündeki algı, gayrimüslimlerin Osmanlı yönetimine güvenini tam anlamıyla pekiştirememiştir (Mansel, 1995, s. 212). Ancak reformlar, gayrimüslimlerin eğitim, ticaret ve kültür gibi alanlarda daha aktif bir rol oynamasına olanak sağlamış; bu durum özellikle kentlerde toplumsal yapıyı büyük ölçüde dönüştürmüştür.

Müslüman Toplum Üzerindeki Etkiler

Tanzimat reformları, Müslüman toplum üzerinde çelişkili etkiler yaratmıştır. Reformların getirdiği düzenlemeler, bireylerin haklarını ve özgürlüklerini vurgulamış ve hukukun üstünlüğü ilkesiyle toplumsal adaleti güçlendirmeyi hedeflemiştir. Ancak reformların şeriat hukukunun sınırlandırılmasına ve Batılı normların benimsenmesine yönelik bir adım olarak görülmesi, muhafazakâr kesimlerde tepkiye yol açmıştır (Zürcher, 2017, s. 84).

Reformlar, kırsal ve kentsel kesimler arasında farklı algılanmıştır. Kentlerde, reformlar sayesinde yeni meslek gruplarının ortaya çıktığı ve modern eğitim kurumlarının etkisini artırdığı gözlemlenirken, kırsal kesimde bu değişiklikler daha sınırlı bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle ulema sınıfı, Tanzimat reformlarını İslam'ın toplumsal rolünü zayıflatan bir tehdit olarak görmüştür. Bu durum, reformlarla gelen modernleşme politikalarının toplumun tüm kesimlerine aynı şekilde ulaşmadığını göstermektedir (Findley, 1991, s. 121).

Öte yandan Tanzimat reformları büyük şehirlerde daha geniş bir etki yaratmıştır. Modern eğitim kurumlarının yaygınlaşması, yeni meslek gruplarının oluşması ve Batılı yaşam tarzına yönelik ilginin artması, reformların kent yaşamındaki yansımalarıdır. Buna karşın kırsal kesimde, reformların etkisi daha sınırlı kalmıştır. Kırsal toplumda geleneksel yapıların

korunması ve reformların doğrudan ekonomik ya da toplumsal fayda sağlamaması, bu kesimde modernleşme politikalarına mesafeli bir yaklaşım sergilenmesine neden olmuştur. Bu farklılaşma, Tanzimat reformlarının toplumu modernleştirme ve birleştirme hedeflerine ulaşmada sınırlamalar yaşadığını göstermektedir. Dolayısıyla, reformlar hem modernleşme yanlıları hem de muhafazakâr kesimlerde farklı beklentiler ve tepkiler doğurmuştur.

Kadınların Toplumsal Konumu

Tanzimat dönemi, Osmanlı kadınlarının toplumsal konumunda belirli değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Tanzimat reformlarıyla birlikte kadınların eğitim olanaklarına erişimi artmış ve kadınların toplumsal hayatta daha aktif roller üstlenmelerinin önü açılmıştır. Reform sürecinde açılan kız okulları, kadınların eğitiminin önemini vurgulamış ve bu durum Osmanlı modernleşmesinin toplumsal boyutlarında dikkate değer bir değişim yaratmıştır (Çadırcı, 1997, s. 72). Bununla birlikte, reformlar kadın hakları açısından köklü değişiklikler yaratmamış; toplumsal cinsiyet eşitliği modernleşme sürecinde sınırlı bir alan bulabilmiştir. Kadınların sosyal hayata katılımı, daha çok üst sınıflar ve kentli ailelerle sınırlı kalmış, kırsal kesimlerde bu reformların etkisi oldukça sınırlı olmuştur. Bu durum, reformların toplumsal etkilerinin hem sınıfsal hem de bölgesel olarak farklılaştığını ortaya koymaktadır (Mansel, 1995, s. 220).

Tanzimat dönemi, Osmanlı kadınlarının toplumsal hayatında gözle görülür değişimlerin başladığı bir süreç olmuştur. Eğitim reformlarıyla birlikte kadınlar için açılan kız okulları, kadın eğitiminin önemini vurgulayarak modernleşmenin önemli bir unsuru haline gelmiştir. Bu okullar, kadınlara daha geniş bir eğitim olanağı sunarken, onların toplumsal hayata daha aktif katılım göstermelerine zemin hazırlamıştır. Ancak, bu gelişmeler genellikle kentli ve üst sınıf ailelerle sınırlı kalmış ve kırsal bölgelerde kadınların toplumsal konumu büyük ölçüde geleneksel kalmaya devam etmiştir. Reformlar, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından derin bir dönüşüm yaratamamış; daha çok sembolik ilerlemelerle sınırlı kalmıştır. Bu durum, Tanzimat modernleşmesinin toplumun farklı kesimlerinde eşitsiz şekilde algılandığını ve uygulandığını ortaya koymaktadır.

Toplumsal Gerilim ve Muhalefet

Tanzimat reformları, toplumsal düzeyde önemli gerilimleri de beraberinde getirmiştir. Reformların Batı'nın baskısıyla uygulandığı algısı, hem muhafazakâr Müslümanlar hem de gayrimüslimler arasında şüphe ve hoşnutsuzluk yaratmıştır. Kırsal kesimde reformların uygulanmasındaki eksiklikler ve merkezi otoritenin bu kesimlere ulaşmada yaşadığı sorunlar, modernleşmenin toplumsal tabanda sınırlı kalmasına yol açmıştır (Rogan, 2009, s. 190).

Tanzimat reformlarının Müslüman toplum üzerindeki etkileri, toplumsal yapının farklı kesimlerinde çeşitli tepkilere neden olmuştur. Reformlar, bireysel hak ve özgürlükleri artırmayı, hukukun üstünlüğünü sağlamayı ve toplumsal adaleti güçlendirmeyi hedefleyen yapısıyla şer'i hukukun sınırlanmasına ve Batılı normların benimsenmesine yol açarak muhafazakâr çevrelerde endişe yaratmıştır. Bu durum, özellikle ulema sınıfı tarafından, İslam'ın toplumsal rolünü ve değerlerini zayıflatmaya yönelik bir girişim olarak algılanmıştır. Reformlar, dinin toplumsal yapının belirleyici unsuru olma konumunu sarsarak, modernleşme ile geleneksel değerler arasında bir gerilim yaratmıştır.

2.Ulema Sınıfının Gerilemesi ve Yeni Bürokratik Elite Geçiş

Osmanlı modernleşmesinin önemli bir boyutu, geleneksel dini otoritenin, yani ulema sınıfının gerilemesi ve yerini Batılı eğitimle yetişmiş modern bir bürokratik elite bırakmasıdır. Bu süreç, Tanzimat reformlarıyla başlamış; Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde daha radikal boyutlara ulaşmıştır (Zürcher, 2017, s. 55).

Osmanlı Devleti'nde ulema sınıfı, İslam hukukunun uygulanması ve toplumun dini değerlerle yönetilmesi görevini üstlenen güçlü bir sınıftı. Ancak, Tanzimat reformlarıyla başlayan

modernleşme süreci, bu sınıfın otoritesini aşındırmış ve yerini Batı tarzında eğitim almış yeni bir bürokratik elite bırakmıştır. Bu dönüşüm, Osmanlı modernleşmesinin en önemli yapısal değişimlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

2.1.Ulemanın Geleneksel Rolü ve Gücü

Osmanlı toplumu, yüzyıllar boyunca ulema sınıfının yönlendirdiği dini ve hukuki bir düzen üzerine inşa edilmiştir. Ulema, şer'i hukuku uygulayıcıları olarak devletin meşruiyetinin dini temellerini sağlamıştır. Ancak 19. yüzyıldaki modernleşme reformları, bu sınıfın otoritesini zayıflatmış; yeni bürokratik yapılar oluşturulmuştur (Berkes, 2016, s. 47).

Osmanlı Devleti'nde ulema, dini otoritenin en önemli temsilcisiydi ve toplumun düzenini sağlamada kritik bir rol oynuyordu. Şer'i hukukun uygulanmasından sorumlu olan ulema sınıfı, kadılar ve müftüler aracılığıyla yargı sistemini kontrol ediyordu. Şeyhülislamlık makamı ise ulema sınıfının zirvesini temsil ediyor; dini hükümlerin doğruluğunu ve devletin İslam'a uygunluğunu denetliyordu (İnalçık, 2019, s. 237).

Ulema aynı zamanda eğitim sistemi üzerinde de tam bir kontrole sahipti. Medreseler, toplumun entelektüel ve dini altyapısını şekillendiren temel kurumlardı. Bu yapı, ulemanın hem dini hem de siyasi otoritesini pekiştiriyor ve Osmanlı toplumu üzerinde güçlü bir etki kurmasını sağlıyordu (Zengin, 2020, s. 142). Vakıflar da ulemanın gücünü artıran bir diğer önemli unsurdur. Ulema, vakıflar aracılığıyla toplumsal refah hizmetlerini organize ediyor ve halk üzerinde nüfuzunu artırıyordu (Zürcher, 2017, s. 128).

Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinden itibaren, ulema sınıfı aynı zamanda devletin meşruiyetini sağlayan bir araç olarak işlev gördü. Devletin aldığı siyasi kararların dinî açıdan uygunluğunu onaylamak, ulemanın görevleri arasındaydı. Ancak 18. yüzyılda Osmanlı'nın Batı karşısında yaşadığı askeri ve ekonomik gerilemeler, ulemanın etkinliğini zayıflatacak reformların gündeme gelmesine neden olmuştur (Hanioglu, 2019, s. 98).

2.2.Ulemanın Gerileme Süreci

Tanzimat reformları, ulemanın otoritesini sınırlandırmak için bir dizi düzenleme getirmiştir. Örneğin, medreselerin müfredatına modern bilimler eklenmiş ve dini eğitim Batılı tarzda yeniden yapılandırılmıştır. Bu durum, ulema sınıfını modernleşme karşıtı bir pozisyona itmiş; reformlar, geleneksel ulema ile Batılı eğitimle yetişmiş yeni elitler arasında gerilimlere yol açmıştır (Mardin, 2008, s. 64).

Modernleşme sürecinin bir diğer önemli etkisi, Şeyhülislamlık kurumunun zayıflamasıdır. Tanzimat döneminde bu kurumun yetkileri sınırlandırılmış; modern mahkemelerin kurulmasıyla ulemanın hukuki otoritesi büyük ölçüde aşındırılmıştır (Findley, 1989, s. 112).

19. yüzyılda Osmanlı modernleşmesi ile birlikte ulema sınıfı, giderek geleneksel gücünü kaybetmiştir. Tanzimat reformları, özellikle hukuki ve idari alanlarda Batı'dan alınan normların benimsenmesiyle, ulemanın rolünü sınırlayan değişiklikleri beraberinde getirmiştir. 1840 ve 1858 yıllarında çıkarılan ceza kanunları, şer'i hukukun alanını daraltmış ve modern hukukun önünü açmıştır (Somel, 2001, s. 125).

Eğitim alanında ise, Batı tarzında okulların açılması, ulemanın tekelinde olan medrese sistemini zayıflatmıştır. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile modern eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması, ulemanın eğitim üzerindeki etkisini büyük ölçüde azaltmıştır (Zengin, 2020, s. 150). Nizamiye Mahkemelerinin 1868 yılında kurulması, Şer'iyeye Mahkemelerinin yetki alanını sınırlandıran en önemli reformlardan biri olarak kabul edilir. Bu mahkemelerde Batılı hukuk normları uygulanmış ve bu durum ulemanın hukuki otoritesini aşındırmıştır (Karpas, 2002, s. 210).

Ulemanın gerileme süreci sadece modernleşme reformlarından kaynaklanmamış ve fakat aynı zamanda devletin merkezîyetçi politikaları da bu sınıfın gücünü zayıflatmıştır. II. Mahmud

döneminde vakıfların devlet kontrolüne alınması ve medreselerdeki reformlar, ulemanın ekonomik gücünü sınırlandırmıştır (Shaw & Shaw, 1977, s. 120). Bu süreç, ulema ile devlet arasındaki geleneksel ittifakı bozmuş ve ulemanın modernleşme karşıtı bir pozisyon almasına yol açmıştır (Hanioğlu, 2019, s. 115).

2.3.Yeni Bürokratik Elitin Yükselişi

Batı tipi eğitim veren okulların açılmasıyla birlikte Osmanlı'da yeni bir bürokratik sınıf ortaya çıkmıştır. Bu yeni elit, reformların uygulanmasında ve modernleşme politikalarının sürdürülmesinde kilit bir rol oynamıştır. Tanzimat sonrası dönemde yetişen bu bürokratlar, pozitivizm ve akılcılık gibi Batı düşüncesinden etkilenmiş ve seküler bir devlet anlayışını benimsemiştir (Davison, 1990, s. 84).

Yeni elitin yükselişi, Osmanlı toplumunda radikal bir dönüşüm yaratmış; dinin devlet yönetimindeki merkezi rolü giderek azalmıştır. Bu durum, modern Türkiye'nin temellerini atan sekülerleşme politikalarının habercisi olarak değerlendirilmiştir (Karpata, 2001, s. 95).

Ulemanın zayıflamasıyla birlikte, Batı tarzında eğitim almış modern bir bürokratik elitin yükselişi hız kazanmıştır. Bu yeni elit, Tanzimat reformlarıyla kurulan modern okullardan ve Batı üniversitelerinden mezun olan bireylerden oluşuyordu. Bu kişiler, Osmanlı'nın modernleşme politikalarını yürütmekle görevlendirilmiş ve reformların uygulanmasında kilit bir rol oynamışlardır (Somel, 2001, s. 133).

Yeni bürokratik elit, özellikle hukuk ve yönetim alanlarında etkili olmuştur. Nizamiye Mahkemeleri'nde görev alan hukukçular ve Mekteb-i Mülkiye gibi kurumlarda yetişen bürokratlar, modernleşme sürecinin taşıyıcısı olmuştur. Bu elit, pozitivizm, materyalizm ve akılcılık gibi Batı düşünce akımlarından etkilenmiş ve Osmanlı devletinin sekülerleşmesi için çaba göstermiştir (Zürcher, 2017, s. 134).

Yeni elitin yükselişi, Osmanlı toplumunda entelektüel ve ideolojik bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Özellikle Jön Türkler gibi gruplar, modernleşme reformlarının daha radikal bir şekilde uygulanması gerektiğini savunmuş ve dinin devlet üzerindeki etkisinin sınırlandırılmasını istemiştir. Bu durum, ulema ile yeni elit arasındaki gerilimi daha da artırmış ve Osmanlı toplumunda geleneksel ile modern arasında bir çatışma yaratmıştır (Karpata, 2002, s. 220).

Ulema sınıfının gerilemesi ve yeni bürokratik elitin yükselişi, Osmanlı modernleşmesinin en dikkat çekici yönlerinden biri olmuştur. Bu süreç, sınıfsal dönüşümle beraber Osmanlı toplumunda geleneksel ile modern arasında bir denge arayışını da yansıtmaktadır. Tanzimat reformları, bu dönüşümün hem nedeni hem de sonucu olarak, Osmanlı devletinin modernleşme çabalarının ana taşıyıcısı olmuştur. Ancak bu değişim, toplumsal ve siyasal düzeyde gerilimler yaratmış ve Osmanlı'nın modernleşme sürecinin sancılı bir şekilde ilerlemesine neden olmuştur.

3.Osmanlı Modernleşmesinin Felsefi Boyutları

Osmanlı modernleşmesi, idari ve askeri reformlardan başka derin felsefi dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı entelektüel çevresi, Batı'nın Aydınlanma felsefesi, pozitivizm ve akılcılık gibi düşünce sistemlerinden etkilenmiştir. Bu süreç, modernleşmenin entelektüel temelini oluşturmuş ve Osmanlı hukuk sistemi ile yönetim anlayışının sekülerleşmesine zemin hazırlamıştır.

3.1.Aydınlanma ve Pozitivizm Etkisi

Osmanlı modernleşmesi, Batı'daki Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle şekillenmiştir. Özellikle Jön Türk hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, pozitivizm ve materyalizm gibi fikirlerin etkisiyle modernleşmenin sekülerleşme ile eş anlamlı olduğunu savunmuşlardır. Ahmed Rıza gibi düşünürler, Batı bilim ve teknolojisinin rasyonel temellerine vurgu yaparak, geleneksel din merkezli düşüncenin geri planda kalması gerektiğini dile getirmiştir.

Aydınlanma felsefesi, 18. yüzyılda Avrupa'da akıl, bilim ve bireysel özgürlük kavramlarını ön plana çıkararak bir düşünce hareketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu felsefi hareketin etkisi, Osmanlı modernleşmesinin entelektüel boyutunda belirleyici olmuştur. Özellikle pozitivism, Osmanlı aydınları arasında yaygınlaşmış ve modernleşmenin seküler bir çerçevede gerçekleşmesi gerektiği fikrini güçlendirmiştir (Ortaylı, 2020, s. 89).

Pozitivism, Batı bilim ve teknolojisinin Osmanlı'da kabul görmesini sağlarken, dini düşüncenin toplumsal düzen üzerindeki etkisini sorgulayan bir anlayışı teşvik etmiştir. Ahmed Rıza, pozitivismin Osmanlı entelektüel çevresindeki en önemli savunucularından biri olmuştur. Jön Türk hareketi içinde yer alan Ahmed Rıza, toplumun ancak akıl ve bilimin rehberliğinde modernleşebileceğini savunmuş ve pozitivismin sosyal düzeni seküler bir çerçevede yeniden tanımlama gücüne inanmıştır (Findley, 2010, s. 215).

Osmanlı modernleşmesinde Aydınlanma felsefesinin etkisi sadece düşünsel boyutla sınırlı kalmamış; hukuki ve idari reformların uygulanmasına da yansımıştır. Tanzimat dönemi reformları, bireysel hakların ve hukukun üstünlüğü ilkesinin vurgulanması açısından, Aydınlanma değerlerini Osmanlı toplumuna entegre etmeye çalışan bir çaba olarak değerlendirilir. Bununla birlikte, bu reformlar toplumsal düzeyde muhafazakâr tepkilere neden olmuş ve dini otoritenin modernleşme karşısında konumlanmasını güçlendirmiştir (Zilfi, 2011, s. 142).

3.2. Meşrutiyet Döneminde Akılcılık ve Hukuki Sekülerleşme

II. Meşrutiyet (1908) ile birlikte modernleşme hareketleri, anayasal ve hukuki düzenlemelerle derin bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde, Batı düşüncesine dayanan sekülerleşme anlayışı, dini kurumların reforme edilmesi gerekliliği üzerinden meşrulaştırılmıştır. Osmanlı aydınlarının çoğu, sekülerleşmeyi siyasi bir araçtan öte toplumun çağdaşlaşması için bir felsefi zorunluluk olarak görmüştür.

Osmanlı modernleşmesinin en belirgin felsefi yansımalarından biri, Meşrutiyet döneminde akılcılık ve hukuki sekülerleşme hareketlerinin hız kazanmasıdır. 1876'da I. Meşrutiyetin ilanı ve 1908'de II. Meşrutiyet ile devam eden süreç, hukukun sekülerleşmesi açısından önemli dönüm noktalarıdır.

Akılcılık, Osmanlı entelektüelleri tarafından modernleşmenin entelektüel temeli olarak benimsenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde, anayasal düzenlemeler ve yeni hukuki normlar, akılcı bir yönetim anlayışı çerçevesinde şekillendirilmiştir. Bu dönemde hukuk, dini normlardan bağımsız bir şekilde yeniden yapılandırılmış ve toplumsal düzeni akılcı bir temelde yönetmeyi amaçlayan düzenlemeler hayata geçirilmiştir (Hanioglu, 2008, s. 185).

Hukuki sekülerleşme, Meşrutiyet döneminde, dini hukukun kamusal alan üzerindeki etkisinin sınırlandırılmasıyla kendini göstermiştir. 1917'de çıkarılan Hukuk-ı Aile Kararnamesi, İslam hukukunun aile hukuku üzerindeki egemenliğini sınırlayan ilk düzenlemelerden biri olmuştur. Bu kararname, Osmanlı'nın hukuki sisteminde sekülerleşmenin kalıcı bir adımı olarak kabul edilir (Ahmad, 2003, s. 132).

Meşrutiyet döneminde hukuk alanında gerçekleştirilen reformlar, Batılı normların Osmanlı hukuk sistemine entegrasyonu açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu süreçte Nizamiye Mahkemelerinin rolü daha da genişletilmiş ve Şer'iyye Mahkemelerinin etkisi sınırlanmıştır. Bu değişimler, Osmanlı toplumu içinde geleneksel ve modern değerler arasındaki gerilimi artırmış, modernleşme karşıtı tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Zengin, 2019, s. 105).

Osmanlı modernleşmesinin felsefi boyutları, Batı'nın Aydınlanma felsefesi ve pozitivism gibi düşünce sistemlerinin Osmanlı entelektüel çevresine olan etkisiyle şekillenmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde akılcılık ve sekülerleşme, Osmanlı hukuk ve yönetim sisteminin

modernleşmesine rehberlik etmiştir. Ancak bu süreç, toplumsal düzeyde derin gerilimlere yol açmış ve Osmanlı modernleşmesinin çelişkili karakterini ortaya koymuştur.

4.Reformistler ve Muhafazakâr Tepkiler

Osmanlı modernleşme süreci, dinin toplumsal ve siyasal alandaki rolünü yeniden tanımlamayı gerektirmiştir. Bu dönüşüm sürecinde iki önemli eğilim ortaya çıkmıştır: İslam modernizmi ve muhafazakâr tepkiler. İslam modernizmi, Batı'dan alınan modernleşme fikirlerini İslam'ın temel değerleriyle uyumlu hale getirme çabası olarak tanımlanırken, muhafazakâr kesimler modernleşmeyi İslam'ın geleneksel yapısına bir tehdit olarak görmüştür.

4.1.İslam Modernizmi: Said Halim Paşa ve Reformist Yaklaşımlar

Osmanlı modernleşmesinin önemli bir boyutu, İslam modernizmidir. Said Halim Paşa, İslam'ın ahlaki ve manevi değerlerinin Batı'nın bilimsel ve teknolojik ilerlemeleriyle uyumlu olduğunu savunmuş ve bu doğrultuda İslam'ın dinamik bir şekilde yorumlanması gerektiğini belirtmiştir. Paşa'ya göre, İslam'ın sosyal ve siyasal alanlardaki düzenleyici rolü devam etmeli ancak modern dünyanın gerekliliklerine uygun bir şekilde yeniden inşa edilmelidir.

19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı sorunlar, dinin toplumsal rolünü yeniden düşünme ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda İslam modernizmi, Batı'nın bilimsel ve teknolojik ilerlemelerinden faydalanırken, İslam'ın ahlaki ve toplumsal değerlerini koruma çabası olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın önde gelen isimlerinden biri Said Halim Paşa olmuştur (Duman, 2014, s. 96).

Said Halim Paşa'nın Düşünceleri

Said Halim Paşa, İslam'ın toplumsal ve siyasal düzen için bir rehber sunabileceğine inanıyordu. Ona göre, Batı'nın bilimsel ve teknolojik üstünlüğü kabul edilmeli ancak bu üstünlük, İslam'ın temel değerlerine aykırı olmayan bir çerçevede benimsenmeliydi. Paşa, Batı'dan alınan fikirlerin Osmanlı toplumuna doğrudan aktarılmasının bir "kültürel taklit" olduğunu, bu tür bir yaklaşımın toplumsal uyumu zedeleyeceğini savunmuştur (Findley, 2002, s. 145).

Said Halim Paşa, İslam'ın bir medeniyet projesi sunduğunu ve modernleşmenin ancak İslam'ın sosyal ve ahlaki prensipleriyle uyumlu olduğu sürece başarılı olabileceğini ileri sürmüştür. Ona göre, İslam'ın temelinde var olan adalet, toplumsal refah ve ahlaki düzen ilkeleri, modern devlet yapısının da temelini oluşturmalıdır. Bu düşünce, İslam modernizminin teorik zeminini sağlamlaştırmıştır (Kara, 2018, s. 110).

İslam Modernizminin Pratik Uygulamaları

İslam modernistleri, medrese eğitimine modern bilimlerin entegre edilmesini, kadınların eğitimine önem verilmesini ve hukukun modernleşmesini savunmuşlardır. Tanzimat ve Islahat reformları, bu fikirlerin kısmen hayata geçirilmesine olanak sağlamıştır. Ancak, modernist düşünceler toplumun tüm kesimlerinde aynı kabulü görmemiş ve bu durum reformların uygulanmasında sınırlamalar yaratmıştır (Cleveland & Bunton, 2013, s. 167).

İslam modernizmi, muhafazakâr çevrelerden sık sık eleştirilerle karşılaşmıştır. Bu çevreler, İslam modernizmini Batılılaşmanın bir aracı olarak görmüş ve İslam'ın öz değerlerinin bu süreçte tahrif edildiğini savunmuşlardır (Göle, 2019, s. 89). Bununla birlikte, modernistler ile muhafazakârlar arasındaki bu gerilim, Osmanlı toplumunda hem entelektüel bir dinamizm hem de ideolojik bir bölünme yaratmıştır.

4.2.Gelenekselci ve Muhafazakâr Tepkiler

Osmanlı modernleşmesi, geleneksel ve muhafazakâr kesimlerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Geleneksel İslam uleması, modernleşmenin Batı merkezli bir değerler sistemi dayattığını savunarak, bu reformları dini yapıya aykırı olarak değerlendirmiştir. Özellikle kırsal kesimlerde modernleşme hareketlerine karşı yoğun bir direnç gözlenmiştir.

Muhafazakârlar, modernleşmeyi İslam'ın toplumsal ve siyasal rolünü zayıflatan bir tehdit olarak görmüş ve bu süreci eleştirmiştir. Ulema sınıfı, bu eleştirilerin önde gelen temsilcisi olmuştur (Hanioglu, 2019, s. 190).

Ulema sınıfı, Osmanlı toplumunda dini otoritenin en önemli temsilcisiydi. Tanzimat reformları, şeriat hukukunun sınırlandırılmasını ve Batılı normların benimsenmesini içerdiği için ulema tarafından yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Şer'iyeye Mahkemelerinin yetkilerinin azaltılması ve Nizamiye Mahkemelerinin kurulması, ulema ile modernleşmeci elit arasında bir çatışma yaratmıştır.

Muhafazakâr tepkiler yalnızca ulema sınıfıyla sınırlı kalmamış; kırsal kesimlerde ve halk arasında da yaygın bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanlar, modernleşme reformlarını merkezi otoritenin yerel topluluklar üzerindeki kontrolünü artıran bir tehdit olarak görmüşlerdir. Vergi düzenlemeleri ve askerlik reformları, bu hoşnutsuzluğu daha da artırmıştır (Zürcher, 2017, s. 145).

Muhafazakâr tepkiler, entelektüel, siyasi ve toplumsal düzeyde kendini göstermiştir. Özellikle 31 Mart Vakası (1909), modernleşme karşıtı bir muhafazakâr hareketin Osmanlı siyasetindeki etkisini ortaya koymuştur. Bu olay, Osmanlı toplumunda modernleşme sürecinin ne kadar çetrefilli bir süreç olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Osmanlı modernleşme süreci, dinin toplumsal ve siyasal rolü üzerinde derin etkiler yaratmıştır. İslam modernizmi, reformların teorik çerçevesini oluştururken, muhafazakâr tepkiler modernleşme sürecinin uygulanabilirliğini sınırlandırmıştır. Bu iki eğilim arasındaki gerilim, Osmanlı toplumunda hem entelektüel hem de siyasi bir dinamizm yaratmış ve modern Türkiye'nin temellerinin atılmasında etkili olmuştur.

Sonuç ve Değerlendirme

Osmanlı modernleşmesi, dini ve felsefi boyutlarıyla çok katmanlı bir süreçtir. Bu süreç, Batı'nın bilimsel ve felsefi etkileri ile İslam'ın geleneksel yapısı arasında karmaşık bir ilişki kurmuştur. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinden Cumhuriyet'e uzanan modernleşme hareketleri, İslam'ın toplumsal ve siyasal rolünü dönüştürmüş, sekülerleşme sürecini hızlandırmıştır. Bununla birlikte, İslam modernizmi, modernleşmenin İslam dünyasında kabul edilebilir bir çerçevede yorumlanmasını sağlayarak, gelenek ve modernite arasında bir köprü kurmayı amaçlamıştır. Osmanlı dönemi modernleşmesi, Cumhuriyet dönemi reformlarına teorik bir zemin hazırlamış ve modern Türkiye'nin kimlik inşasına öncülük etmiştir.

Osmanlı modernleşmesi, 18. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın bilimsel, teknolojik ve siyasi üstünlüklerine karşı verilen bir varoluş mücadelesi olarak başlamış; ancak süreç yalnızca askeri ve idari reformlarla sınırlı kalmamıştır. Süreç, din ve felsefi düşünceyi de derinlemesine etkilemiştir. Modernleşme hareketleri, Osmanlı Devleti'nin tarihsel kimliğini yeniden şekillendirmiş ve din ile felsefenin toplumsal ve siyasi yapı içindeki rolünü dönüştürmüştür.

Osmanlı Modernleşmesinin Din Üzerindeki Etkisi

Osmanlı modernleşmesi, dinin toplumsal ve siyasal düzlemdeki işlevlerini yeniden tanımlamayı gerekli kılmıştır. Şer'i hukuk, Tanzimat reformlarıyla sınırlandırılmış ve Batı tipi seküler hukuk sistemleri devreye sokulmuştur. Bu süreç, ulema sınıfının geleneksel otoritesinin zayıflamasına yol açarken, İslam modernizminin doğuşunu da teşvik etmiştir (Çakır, 2015, s. 108).

İslam modernistleri, dinin modern dünyaya uyarlanabilir bir yapıya sahip olduğunu savunarak, dini değerlerin bilim ve akıl ile bütünleşmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Said Halim Paşa gibi düşünürler, İslam'ın sosyal ve ahlaki bir rehber olarak modernleşmenin temel taşı olabileceği görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ancak modernleşme süreci, yalnızca dinin yeniden

yorumlanmasını teşvik etmekle kalmamıştır. Ek olarak dini kurumların toplumsal ve siyasal etkisini de azaltmıştır (Hourani, 2002, s. 145).

Bu durum, Osmanlı toplumunda din ile modernleşme arasında yeni bir denge arayışını beraberinde getirmiştir. Ancak modernleşme sürecindeki reformlar, toplumsal düzeyde derin gerilimlere neden olmuş ve muhafazakâr çevrelerin modernleşmeye yönelik tepkisi, Osmanlı modernleşmesinin dinamik bir çatışma süreci olarak ilerlemesine yol açmıştır (Şentürk, 2017, s. 210).

Felsefi Dönüşüm ve Toplumsal Gerilimler

Osmanlı modernleşmesi, Aydınlanma felsefesinden ve pozitivizm gibi Batı düşünce sistemlerinden etkilenmiştir. Bu felsefi akımlar, akılcılığı ve bilimi temel alan bir toplumsal düzen önerirken, geleneksel dini normların bu düzen içinde sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Özellikle Meşrutiyet döneminde, bu felsefi eğilimlerin etkisiyle hukuki ve siyasal alanda sekülerleşme hareketleri hız kazanmıştır (Hanioğlu, 2008, s. 215). Ancak bu değişim, Osmanlı toplumunda çelişkili etkiler yaratmıştır. Sekülerleşme, modern bir devlet yapısı inşa etme açısından önemli bir adım olsa da kırsal kesimlerde ve muhafazakâr topluluklarda tepkiyle karşılanmıştır. Modernleşme reformları, genellikle üst düzey elitlerin kontrolünde gerçekleşmiş ve bunun sonucunda da reformların geniş halk kitlelerine ulaşması zorlaşmıştır (Aydın, 2019, s. 152).

Osmanlı modernleşmesinin felsefi boyutları, aynı zamanda entelektüel bir dinamizmi de beraberinde getirmiştir. Pozitivizm ve materyalizm gibi akımlar, Osmanlı aydınları arasında tartışmalara yol açmış ve din ile modernleşme arasında yeni fikirler geliştirilmesini teşvik etmiştir. Ancak bu fikirler, geleneksel İslam anlayışı ile radikal modernleşme talepleri arasında bir gerilim yaratmıştır (Karal, 2007, s. 167).

Osmanlı Modernleşmesinin Genel Değerlendirmesi

Osmanlı modernleşmesi, tarihsel olarak bir adaptasyon ve dönüşüm süreci olarak okunmalıdır. Bu süreç, dinin ve felsefenin modernleşme bağlamında yeniden tanımlandığı; ancak bu dönüşümün toplumsal ve siyasal düzlemde çeşitli çatışmalarla ilerlediği bir dönem olarak dikkat çeker.

Din açısından Osmanlı modernleşmesi, geleneksel dini otoritelerin zayıflamasına ve İslam'ın toplumsal işlevlerinin yeniden düşünülmesine yol açmıştır. İslam modernizmi, bu dönüşümün en önemli sonuçlarından biri olarak, modernleşmenin dini değerlerle çatışmadan sürdürülebileceğini savunmuştur. Ancak muhafazakâr tepkiler, bu sürecin ne kadar karmaşık olduğunu ortaya koymuş ve din ile modernleşme arasındaki denge arayışının Osmanlı modernleşmesinin temel dinamiklerinden biri olduğunu göstermiştir (Hourani, 2002, s. 150).

Felsefi açıdan ise, modernleşme süreci, Osmanlı toplumunda akılcılık ve bilime dayalı bir düşünce sisteminin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu süreç, hukukun sekülerleşmesi ve bireysel hakların genişletilmesi gibi alanlarda önemli ilerlemeler sağlamış; ancak bu değişim, toplumsal tabanda her zaman karşılık bulamamıştır. Toplumun farklı kesimleri arasında oluşan gerilimler, modernleşmenin sınırlı bir çerçevede ilerlemesine neden olmuştur (Aydın, 2019, s. 158).

Sonuç olarak, Osmanlı modernleşmesi, tarihsel olarak çelişkili ve çok katmanlı bir süreçtir. Din ve felsefe, bu süreçte hem modernleşmenin aracı hem de onunla çatışan unsurlar olarak varlık göstermiştir. Bu ikili karakter, Osmanlı modernleşmesinin karmaşıklığını ve etkilerini anlamada temel bir perspektif sunmaktadır.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. London: Routledge.
- Ahmad, F. (2003). *The Late Ottoman Empire and Modernization*. Routledge.
- Aydın, M. (2019). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Felsefi ve Siyasi Dönüşüm*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2016). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Cleveland, W. L., & Bunton, M. (2013). *A History of the Modern Middle East*. Westview Press.
- Çadircı, M. (1997). *Tanzimat Sürecinde Osmanlı Toplumunda Değişim*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Çakır, M. (2015). *Osmanlı Modernleşmesinde Din ve Devlet İlişkisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Davison, R. (1990). *Reform in the Ottoman Empire 1856–1876*. Princeton University Press.
- Duman, H. (2014). *Osmanlı Modernleşmesinde Din ve Devlet İlişkisi*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Findley, C. V. (1989). *Ottoman Civil Officialdom: A Social History*. Princeton University Press.
- Findley, C. V. (2002). *Islam and the Making of the Modern World*. Princeton University Press.
- Göle, N. (1991). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Karşılaşma*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2019). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Princeton University Press.
- Hanioğlu, M. Ş. (2019). *A Brief History of the Late Ottoman Empire*. Princeton University Press.
- Hourani, A. (1991). *Arabic Thought in the Liberal Age 1798–1939*. Cambridge University Press.
- Hourani, A. (2002). *Islam in European Thought*. Cambridge University Press.
- İmamoğlu, H. V. (2018). *Osmanlı Son Dönemi ve Büyük Güçler*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- İmamoğlu, H. V. (2021). *Türk Modernleşmesinin İdeolojik Analizi-Yenileşmenin Felsefesi-*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- İnalcık, H. (2019). *Osmanlı Hukuk Sistemi ve İdari Yapı*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kara, İ. (2018). *Din ve Modernleşme: İslamcılık Düşüncesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi VIII. Cilt: Tanzimat Dönemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karpat, K. (2001). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Modernleşme*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Karpat, K. (2002). *Osmanlı Modernleşmesinde Siyaset ve Toplum*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Lewis, B. (2002). *The Emergence of Modern Turkey*. Oxford University Press.
- Mansel, P. (1995). *Constantinople: City of the World's Desire, 1453–1924*. St. Martin's Press.
- Mardin, Ş. (2008). *Din ve İdeoloji*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2020). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Ortaylı, İ. (2020). *Osmanlı'da Hukuk ve Modernleşme Süreçleri*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire, 1700–1922*. Cambridge University Press.
- Rogan, E. (2009). *The Arabs: A History*. Basic Books.
- Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1977). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge University Press.
- Somel, S. A. (2021). *Osmanlı'da Reform ve Modernleşme Hareketleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Somel, S. A. (2001). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Hukuk ve Reform Süreçleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Şentürk, R. (2001). *Narrative Social Structure: Hadith Transmission Network 610–1505*. Stanford University Press.
- Zengin, M. (2019). *Osmanlı Modernleşmesinde Felsefi Etkiler*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Zengin, M. (2020). *Osmanlı'da Modernleşme ve Hukuk*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Zilfi, M. (2010). *The Politics of Piety: The Ottoman Ulema in the Post-Classical Age*. Cambridge University Press.
- Zilfi, M. (2011). *The Ottoman Ulema and the Challenge of Modernity*. Cambridge University Press.
- Zürcher, E. J. (2017). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. Ankara: İletişim Yayınları.